

Blažek, Vladimír

Od abstraktního ke konkrétnímu člověku

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1960, vol. 9, iss. B7, pp. [25]-42

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106550>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLADIMÍR BLAŽEK

OD ABSTRAKTNÍHO KE KONKRÉTNÍMU ČLOVĚKU

Tyto poznámky sledují *některé* aspekty Plechanovova chápání vzniku marxistické filosofie jako nové kvality v dějinách filosofie, jakož i revolučního charakteru této filosofie vůbec. Předmětem stati je v podstatě Plechanovův názor na vztah Feuerbachovy a Marxovy filosofie, na vztah antropologismu a dialektického materialismu. Vzhledem k tomu, že překonání Feuerbachových principů znamená v marxismu opuštění hlediska abstraktního člověka (n. hlediska lidské přirozenosti), nazvali jsme ji „Od abstraktního ke konkrétnímu člověku“.

V několika slovech shrňme obecně metodologická východiska stati.

Plechanov často nelíší pojmy marxismus, vědecký socialismus, dialektický materialismus, ekonomický materialismus a historický materialismus.¹⁾ Jde u něho o *celostné* pojetí marxismu, jež je chápán jako filosofie; filosofie ovšem dostává zásadně novou funkci (a tím i nový obsah) ve smyslu známých výroků Marxových: „Jako filosofie nachází v proletariátu svou *materiální* zbraň, tak nachází proletariát ve filosofii svou *duchovní* zbraň ...“ „Filosofové svět jen různě *vykládali*, jde však o to jej změnit.“²⁾ Byl-li filosofický jazyk pro levé hegelovce pouhou alegorií, která umožňovala vyjádřit opoziční politické hledisko v podmínkách prušácké cenzury, pak pro revolucionáře-marxisty je filosofie jediným únosným prostředkem, jak dát komunistickému hnutí směr a cíl a dokonce jak denně určovat zásady revolučního boje. Plechanovovo široké pojetí filosofie je tedy něco docela jiného než tradiční „filosofie v širším smyslu slova“. Z tohoto hlediska nemá pravdu jugoslávský badatel G. Petrović, když ve své monografii připisuje Plechanovovi názor, že „do šíře pochoopené filosofie zahrnoval i etiku, estetiku, filosofii dějin“³⁾ neboť široké pojetí filosofie u Plechanova znamená především *politickou filosofii*. Tato koncepce není důsledkem nedostatečného Plechanovova smyslu pro „vnitřní členění“ (tj. nedostatku teoretického smyslu), ani důsledkem zárodečného stavu marxismu, nýbrž je vyvolána organickým sepětím teoretického studia s praktickým politickým bojem. Výsledkem není snížení významu teorie, nýbrž dosažení její maximální účinnosti. Ústředním problémem takto pojatého marxismu (politicky pochopené filosofie neboli filosoficky pojaté politiky) se tak stává současná etapa společenského vývoje, soudobá sociální struktura a organizace, konkrétní *společenský* člověk.

Ideologický vývoj Plechanovův byl velmi složitý: je vlastně ideologickou spojkou mezi dvěma etapami ruského revolučního hnutí (etapou revolučního demokratismu — narodnictví a etapou sociální demokracie — marxismu. Nahrzení abstraktního člověka figurujícího ve stejné abstraktních schématech společenského vývoje marxisticky koncipovaným obrazem sociální skutečnosti a materialisticky určeným člověkem bylo jedním z nejdůležitějších ideologických úkolů, před nimiž stál Plechanov a první ruští marxisté, kteří vytvářeli podmínky pro rozvoj sociální demokracie v Rusku.

Samozřejmě osudy ruské společnosti, otázky sociální základny ruské revoluce, otázky její perspektivy nebyly řešeny v čistě teoretickém sporu o pojetí člověka. Bylo tomu právě naopak: spor o pojetí člověka objevujeme v hledání perspektiv vývoje Ruska, v hodnocení ruské občiny, v ocenění významu dělnické třídy atd. Tento spor byl obsažen v chápání lidu, lidovosti, státu, sociální revoluce. *Historicky* se tedy překonávání hlediska abstraktního člověka v ruském revolučním hnutí projevovalo jako úsilí o sociálně-ekonomickou analýzu, jako snaha o vytváření revolučních organizací s reálným programem atd. Průřez sociálněekonomický a sociálně-politický vývoj Ruska druhé poloviny XIX. a počátku XX. století vytvořil širokou základnu pro nalezení marxistického řešení těchto problémů, tj. i pro nové *pojetí člověka*.

I. MATERIALISTICKÝ ANTROPOLOGISMUS

Hledisko abstraktního člověka je hledisko „lidské přirozenosti“: lidská přirozenost je tu chápána jako soubor neměnných druhových vlastností člověka. O jaké vlastnosti jde? V čem spočívá reálný obsah tohoto pojmu? Plechanov odpovídá, že jde o pojem velmi mlhavý a že do tohoto pojmu bývá vkládán nejrůznější obsah: lidská přirozenost může být vyložena materialisticky (důsledný materialismus ovšem hledisko lidské přirozenosti de facto ruší) i idealisticky.

Materialistický výklad (ovšem omezeně materialistický, tj. metafysický) hlediska lidské přirozenosti nachází Plechanov u Feuerbacha a Černyševského v *antropologickém principu*. Plechanov shrnuje hlavní rysy antropologického principu (materialistického antropologismu) takto:

1. Podstatným rysem Feuerbachovy filosofie je, že vychází „od člověka“, t. zn., že je antropocentrická a humanistická. Na základě této skutečnosti přišli nemarxističtí historikové filosofie k závěru, že to není filosofie materialistická, neboť materialistická filosofie prý nemůže vycházet z člověka, nýbrž výhradně z přírody, z jakéhosi „úhrnu hmoty“.⁴⁾ Podle tohoto názoru vede materialistické hledisko nutně k absolutnímu uznání totožnosti přírody a člověka (tj. hmoty a ducha), k popření „samostatnosti“ člověka a k jeho ztotožnění s hmotou.

Vychází-li však filosofie od člověka, nemusí to vůbec znamenat, že je spiritualistická. Ztotožnění člověka s hmotou je — jak známo — charakteristické jen pro vulgární přírodovědný materialismus. Záleží na tom, jak je člověk pojat a jaké cíle si filosofie klade. Z podstaty materialistické filosofie nijak neplyne, že člověk ztrácí svou samostatnou „existenci“ (absolutizace hlediska totožnosti objektu a subjektu): jeho existence je naopak uznána za relativně samostatnou.

Plechanov vidí klíč k pochopení antropologismu v těchto slovech Feuerbachových: „Ve sporu mezi materialismem a spiritualismem... jde o lidskou hlavu; ... jakmile víme, co je hmota, z níž se skládá mozek, přijdeme brzy k jasnému názoru i o každé jiné hmotě, o hmotě vůbec“. K tomu Plechanov poznamenává: „... Feuerbachovi je „člověk“ východiskem filosofických úvah *jen proto*, že toto hledisko mu mělo pomoci dospět co nejdříve k cíli, jenž spočíval ve vytvoření správného názoru na hmotu vůbec i na její vztah k „duchu“.“⁵⁾

2. Antropologismus konstatuje *jednotu* objektu a subjektu (relativní samostatnost člověka). Plechanov uvádí nejednou jako doklad této teze citát z Feuerbacha. To „co je *pro mne*, neboli *subjektivně*, čistě duchovní, nemateriální, nikoli smyslový akt, to je o *sobě* neboli *objektivně* aktem materiálním“.⁶⁾ V tomto pojetí není subjekt pohlcen objektem, není s ním ztotožněn, avšak tvoří s ním jednotu. Jen člověk je konkrétní jednotu subjektu a objektu, přírodního a duchovního, jen zkoumání člověka v jeho činnosti dává možnost odpovědět na otázku priority hmoty či ducha.

Smyslem antropologismu je odstranění dualismu hmoty a ducha. Idealismus není schopen skutečně překonat tento dualismus: může tak učinit pouze zdánlivě „odstraněním jednoho z členů (rozporu — V. B.), tj. *bytí, hmoty, přírody*“.⁷⁾ K tomuto závěru přichází Feuerbach na základě kritického rozboru filosofie Hegelovy a Plechanov s ním zcela souhlasí. V této souvislosti cituje Plechanov Feuerbacha: „Hegelovo učení o tom, že příroda je ideou „*předpokládána*“, znamená jen překlad teologického učení, podle něhož přírodu stvořil bůh, skutečnost či hmotu — abstraktní, nemateriální bytost, do filosofického jazyka“ a dodává: „... To se vztahuje nejen k absolutnímu idealismu Hegelovu. Transcendentální

idealismus Kantův, podle něhož se zákonů dostává vnějšímu světu od rozumu a nikoliv od vnějšího světa, je v nejtěsnějším pokrevním svazku s teologickou představou o tom, že božský rozum nadiktoval světu jeho zákony. *Idealismus neformuluje jednotu bytí a myšlení* a ani zformulovat nemůže, *naopak je od sebe odděluje*. Východisko idealistické filosofie — „já“ jako základní filosofický princip je naprosto pochybné. Východiskem pravdivé filosofie musí být nikoliv „já“, nýbrž „já“ a „ty“. Pouze toto východisko dává možnost správného pochopení vztahu mezi myšlením a bytím, subjektem a objektem. „Já“ jsem „já“ pro sebe sama a současně „ty“ pro jiného. „Já“ je *subjekt*, avšak současně *objekt*.⁸⁾

Reálným překonáním dualismu hmoty a ducha (idealistického stanoviska) je jediné materialismus právě proto, že se zabývá *skutečným člověkem*. Zde je další konkretizace Feuerbachovy koncepce vycházet „od člověka“. Není to již „člověk-jedinec“ či „člověk-myšlenka“. Člověk v materialistickém pojetí „není tou abstraktní bytostí, s níž operuje idealistická filosofie. Já je bytost skutečná; mé tělo patří k mé *podstatě*, ba ještě více: moje tělo jako celek je právě moje *já*, moje opravdová podstata. Vždyť nemyslí abstraktní bytost, nýbrž právě ta skutečná bytost, toto tělo. Je tedy, právě opačně než jak tvrdí idealisté, skutečná materiální bytost subjektem a myšlení predikátem. A v tom právě spočívá jediné možné řešení toho rozporu mezi bytím a myšlenkou, s nímž tak marně zápasil idealismus. Zde není *smazáván* jeden z článků rozporu, oba *zůstávají zachovány* a odhalují svou pravou jednotu. Tak interpretuje Plechanov Feuerbachovu filosofii.⁹⁾

Na základě tohoto zkoumání skutečného člověka (jenž je ovšem stále ještě skutečně-neskutečný, neboli, jak se vyjadřuje Plechanov, konkrétně-abstraktní) formuluje Feuerbach své materialistické závěry: „... Skutečný vztah myšlení k bytí je následující: bytí je *subjekt*, myšlení — *predikát*. Myšlení je podmíněno bytím, nikoliv bytí myšlenkou. Bytí je podmíněno samo sebou ... má svůj základ samo v sobě“.¹⁰⁾ Na jiném místě Plechanov cituje Feuerbachův výrok, že jeho (Feuerbachova) „antropologie“ nebo „humanismus“ je pouze poukazem na to, že člověk mylně pokládá za boha svou vlastní podstatu, svůj vlastní duch.¹¹⁾

4. Takto pojatého antropologismu (materialistického antropologismu = reálného humanismu) se podle Plechanova přidržoval kromě Feuerbacha i Černyševskij¹²⁾ a Dobroljubov.¹³⁾ Plechanov také souhlasí s Marxovou poznámkou o tom, že francouzští komunisté Dézamy, Gay aj. rozvíjejí podobně jako Owen učení *materialismu* jako učení *reálného materialismu* a jako *logickou základnu komunismu*.¹⁴⁾

A ačkoliv za „vůdčího ideologa“ materialistického antropologismu pokládá Plechanov zcela jednoznačně Feuerbacha, není tím problém geneze moderního antropologismu zcela vyřešen. Feuerbachův antropologismus není jen negativním navázáním na Hegelovo „odlidštění“ člověka a není jen vyjádřením demokratických proudů v Německu a ovzduší r. 1848, nýbrž i *pozitivním navázáním na spinozismus*. To je hlavní *historicko-filosofická* teze Plechanova, vysvětlující vznik materialistického antropologismu. V předmluvě k Engelsovu Ludvíku Feuerbachovi a v polemické stati „Bernstein a materialismus“¹⁵⁾ zařazuje Plechanov Spinozu mezi materialisty, neboť nejdůležitější specifický rys materialismu spočívá v tom, že odstraňuje dualismus ducha a hmoty, boha a přírody. „Feuerbach má pravdu, když říká, že ta substance, kterou Spinoza teologicky nazývá bohem, se při důkladnějším prostudování (bei Lichte besehen) jeví jako příroda. To je stejně správné jako jiná Feuerbachova poznámka: „Tajemství, skutečný smysl Spinozovy filosofie je příroda“. A právě proto Spinoza, nehledě na teologickou

slupku jeho základní filosofické ideje, musí být zařazen mezi materialisty. To výtečně pochopil již Diderot, který, jak je zřejmé z jeho stati „Spinosiste“ v 15. svazku Encyklopedie, považoval sebe i své stoupence za soudobé spinozisty (spinosistes modernes)¹⁶⁾ Spinoza je tedy *předchůdcem* antropologismu, neboť odstraňuje dualismus hmoty a ducha (Deus sive Natura): je monistou a jediný název pro důsledný monismus je materialismus. Avšak Spinoza ještě není důsledný monista. Na jedné straně je jeho nedostatek v teologické slupce, v níž je uzavřena jeho moderní filosofie, na druhé straně v abstraktnosti principu jednoty světa.¹⁷⁾

Abstraktní teologickou bytost je třeba nahradit *reálným člověkem, abstraktní princip jednoty hmoty a ducha rozbořen lidské hlavou*. Feuerbach o to usiluje právě svým antropologickým principem.¹⁸⁾ V tomto smyslu je jeho antropologismus historickým pokračováním a zároveň překonáním „starého spinozismu“: „Není tedy Feuerbachův „humanismus“ nic jiného než spinozismus zbavený jeho teologického přívazku.“¹⁹⁾

5. Feuerbachovo vystoupení dává zároveň nový obsah pojmu „humanismus“. Materialistický antropologismus je obsahem nového humanismu.²⁰⁾ Cílem starého humanismu (renesančního) je zlidštění světa proti jeho středověkému zbožnění, teologickému pojetí a výkladu.

Humanismus renesanční a humanismus B. Spinozy, který vystupuje proti těmto principům, sám de facto obsahuje teologickou koncepci: vede boj za osvobození člověka, za nahrazení teocentrismu antropocentrismem v teologickém zasetí. „Petrarca“, říká Feuerbach, „protože byl nábožný, litoval, že napsal básně. ve kterých zbožnil svoji Lauru.“²¹⁾ Správný způsob života může být podle Spinozy nalezen pouze v tom případě, bude-li určeno *místo člověka v přírodě*.²²⁾ Současně však Spinoza ponechává místo pro pojem „božského předurčení“,²³⁾ byť i jeho bůh není bohem církevním, byť si Spinoza dokonce vysloužil opovržení nejruznějších církevníků za to, že „svázal do jednoho svazku Nový zákon s koránem“.²⁴⁾

„Moderní spinozisté“, o nichž mluví Diderot, kteří „vycházejí z toho základního principu, že hmota je schopna vnímat“ a jsou přesvědčeni, že kategorie hmoty je dostatečným vysvětlením všech jevů, jsou současně i moderními humanisty. Zlidšťují dále svět tím, že z něho *definitivně* odstraňují zbytky, přežitky teocentrismu. Vyrcholením tohoto proudu je právě Ludvík Feuerbach se svým antropologickým principem. Naturalismus Feuerbachův (člověk je přírodní bytost) je např. podstatně odlišný od naturalismu renesančních humanistů, neboť Feuerbachova příroda je dokonale zbavena boha a jeho zásahů; zatímco rysem středověkého humanismu je aristokratičnost, feuerbachovský humanismus je ztrácí: je plebejský, radikální, demokratický.

Podle Plechanova jde tedy o „humanistickou linii“ v moderní filosofii, jejímž znakem je stále úsilí o konkretizaci pojetí člověka, o nahrazení abstraktních „odlidštěných“ principů principy *antropologickými*. Spadá tedy pojem „moderního humanismu“ (analogie „moderního spinozismu“) vjedno s materialisticky pojatým antropologickým principem. Přitom tato linie zhruba spadá vjedno s materialistickou linií novodobé filosofie.

Materialistický antropologismus (Feuerbachův a Černyševského) se tak v pojetí a hodnocení G. V. Plechanova stává závažným a nezbytným stupněm moderního filosofického vývoje; není ovšem — jak ukážeme dále — vyřešením základního požadavku nahrazení filosofické abstrakce člověka konkrétní společenskou bytostí.

Plechanov bývá ovšem obviňován některými historiky marxistické filosofie

z toho, že neoprávněně zmenšuje kvalitativní rozdíl mezi Feuerbachovým antropologismem a dialektickým materialismem, že zveličuje vliv L. Feuerbacha na formování filosofického profilu Marxe a Engelse a že tedy nechápe správně rozdíl mezi „konkrétním“ člověkem Feuerbachovým a konkrétním člověkem Marxovým. Abychom odpověděli, musíme z tohoto hlediska rozebrat Plechanovova chápání marxistické filosofie.

II. FEUERBACH A MARX

Je marxistická filosofie humanistická? Je antropologická a antropocentrická? Jaký je vztah mezi touto filosofií a filosofií Feuerbachovou? To jsou otázky, na něž máme — na základě materiálu poskytnutého G. V. Plechanovem — odpovědět.

Kritikové, kteří tvrdí, že Plechanov nehodnotí správně kvalitativní rozdíl mezi Feuerbachovým antropologismem a dialektickým materialismem, vycházejí obyčejně z Plechanovových filosofických prací posledního, tj. menševického období.²⁵⁾

Ve studii „Od idealismu k materialismu“ najdeme např. tuto formulaci: „... Všeobecně řečeno, zůstali Marx a Engels navždy stoupenci Feuerbacha pokud jde o otázky filosofie ve vlastním smyslu toho slova“.²⁶⁾ Tento výrok vedle jiných formulací je důvodem ke kritice Plechanova za to, že přeceňoval úlohu Feuerbacha ve filosofickém vývoji Marxe a Engelse. Toto tvrzení obsahuje citovaná již monografie V. A. Fominové o Plechanovovi, studie gruzínského badatele O. M. Bakuradzeho²⁷⁾ a jiné práce.

O otázce tzv. přeceňování Feuerbachova vlivu na Marxe a Engelse existuje celá literatura. Velká část historiků marxistické filosofie tvrdí, že Marx a Engels sami ve svých raných dílech přecenili Feuerbachův význam²⁸⁾ (jde zejména o práce: „Ke kritice Hegelovy filosofie práce“, „Ekonomicko-filosofické rukopisy 1844“ a „Svatá rodina“) a že později tento vliv ještě zveličil Mehring²⁹⁾ a Plechanov.

O. M. Bakuradze tvrdí, že otázka úlohy Feuerbachovy filosofie při utváření materialistických názorů Marxových není jen předmětem čistě historického zájmu,³⁰⁾ nýbrž že má široký ideologický dosah. Avšak domníváme se, že Bedřich Engels volí v r. 1886 (tj. dávno poté, kdy byly vypracovány základy dialektického materialismu, a pět let po smrti Marxově) „nadšenou“ formulaci o Feuerbachově vlivu na Marxe a na něho právě proto, že si uvědomuje široký ideologický dosah této otázky. („Tu přišel Feuerbachův spis „Podstata křesťanství“. Naráz rozřal tento rozpor, když uvedl materialismus ve svá práva ... Nadšení bylo všeobecné: byli jsme všichni rázem feuerbachovci. Jak nadšeně přijal Marx nové pojetí a jak silně — přes všechny kritické výhrady jím byl ovlivněn, můžeme se dočíst ve „Svaté rodině““.³¹⁾ Vždyť Feuerbacha vyřadit oficiální historikové filosofie z dějin filosofického myšlení nikoliv náhodou: snaží se tak zbavit vývoj moderního materialismu vnitřní logiky. Boj za Feuerbacha je tedy (až do dnešních dob) bojem za dokázání nezbytnosti, zákonitosti a síly materialistické linie v moderní filosofii. „Nadšení pro Feuerbacha“ bylo koneckonců i v raných dílech Marxových a Engelsových vždy synonymem nadšení pro kritiku náboženství, nadšení pro materialismus, synonymem politického radikalismu. Fakt, že materialistické pojetí dějin zrálo po jistou dobu ve slupce feuerbachov-

ské terminologie, není třeba zastírat ani retušovat, stejně jako zůstane skutečností, že Marx ani v době „feurbachovského nadšení“ nebyl čistým feurbachovcem, neboť sledoval širší společenské otázky než antropologismus Feuerbachův.

Z nadšení pro Feuerbacha a z historické spojitosti mezi ním a Marxem však nijak nevyplývá, že by marxistická filosofie nebyla originální, politická a že by její řešení nebyla zcela nová.

Nyní k Mehringovi a Plechanovovi. Mehringovo stanovisko se od Plechanovova zásadně liší. Lze je shrnout takto: marxistická filosofie jako *světový názor* je feurbachovství; po této stránce neměli Marx a Engels žádný důvod, aby vytvářeli něco nového: tak odpovídá Mehring revizionistům, kteří chtěli doplnit marxismus novokantovstvím. Historický materialismus „je vědeckou metodou pro zkoumání lidského vývojového procesu“,³²⁾ který vskutku může zcela uspokojit . . . „metafysické potřeby“ (dělnictva — V. B.) nikoliv novou filosofií, ale dějinami filosofe, napsanými historicko-materialistickou metodou.“³³⁾ Jinde vyjadřuje Mehring své tvrzení, že marxismus (historický materialismus) není nová filosofie, takto: „Marx a Engels setrvali vždy na filosofickém stanovisku Feuerbachově, pokud jej nerozšířili a neprohloubili tím, že přenesli materialismus do oblasti historie; . . . byli v oblasti přírodních věd právě tak mechanickými materialisty, jako byli historickými materialisty v oblasti věd společenských.“³⁴⁾ Mehring hledá podporu tohoto svého stanoviska u Plechanova v jeho „Základních otázkách marxismu“. Tento Mehringův mylný výklad Plechanova byl v některých případech nekriticky převzat: tak např. je na něm postavena argumentace proti Plechanovovi ve studii O. M. Bakuradzeho. Stejně nekriticky přijal Mehringovo tvrzení i I. Dubský v doslovu k vydání Mehringova sborníku „K dějinám filosofie“.³⁵⁾ Podle Bakuradzeho „Plechanov nepochopil, že filosofický základ, o němž se opírá historický materialismus, je kvalitativně nový materialismus.“³⁶⁾

Citovali jsme již Plechanovův výrok, podle něhož je marxismus ucelený světový názor, tj. filosofie. Právě Plechanov dokázal malkost Masarykovy námitky, že dialektika není slučitelná s materialismem a v recenzi „Otázky sociální“ načrtává obraz kvalitativně nové filosofie. V polemice s E. Bernsteinem a K. Schmidtem hájí Plechanov tuto novou filosofií pro novokantovství. V předmluvě k Děborinově učebnici dialektického materialismu Plechanov ironizuje „eklektiky“ (revizionisty), „kteří se s takovou vervou pokoušejí sladit *materialistické* vysvětlení dějin s idealistickou teorií poznání“³⁷⁾ a uvádí Engelsův výrok o tom, že kdyby Hegel psal svou „Filosofii přírody“ v r. 1858, „pak by všude našel fakta, která potvrzují správnost dialektického chápání přírodních jevů“. Plechanov dodává: „A co by teprve řekl Engels dnes (1916 — V. B.), kdy byly objeveny takové udivující přeměny hmoty, jež probíhají v „nitru atomů“, který ještě nedávno byl považován za zcela neměnný“.³⁸⁾ A konečně „Základní otázky marxismu“, jichž se Mehring dovolává, nejsou v žádném případě dokladem názoru, že filosofií Marxe a Engelse byla vlastně filosofie Feuerbachova, k níž jen „přilepili“ historický materialismus. Je to pokus (a dodnes cenný pokus) o systematický výklad marxismu pojatého jako světový názor, jako metodologie věd i jako metodologie revoluce. Jaký je tu rozdíl proti Mehringovi, který pochopil historický materialismus jen jako metodu sociologie a jiné „filosofické zásluhy“ marxismu neuznává!

Je proto krajně nesprávné vybírat v Plechanovově díle jednotlivé nepřesné nebo nesprávné formulace, ztotožňovat Plechanovovo stanovisko s nesprávným hlediskem Mehringovým, obviňovat Plechanova ze zastírání principiálních rozdílů mezi filosofií Feuerbachovou a Marxovou.³⁹⁾ Ani námi citovaný výrok z práce „Od materialismu k idealismu“, (jehož nepřesnost pochopitelně nepopíráme) ne-

může být základem zásadní kritiky Plechanova. Vždyť v dřívějších dílech (např. opět v „Základních otázkách marxismu“) volí Plechanov formulace mnohem opatrnější a také mnohem přesnější. I zmíněná formulace je pouze poněkud nadsazeným vyjádřením faktu, že Feuerbachovo materialistické řešení otázky o vztahu subjektu a objektu, jeho antropologický princip je *obsažen* v dialektickém materialismu a současně v něm tvořivě překonán.⁴⁰⁾ Budeme ovšem samozřejmě souhlasit s tím, že sklon k nadsázkám či nepřesnostem tohoto typu se neobjevuje v menševickém údobí Plechanovy činnosti náhodně. Avšak připomeneme-li hlavní principy Feuerbachova antropologismu (jak jsme je vypočetli v první části této práce), dáme za pravdu Plechanovovi, podle něhož hranice, která *odděluje* Marxe od Feuerbacha, svědčí současně o *blízkosti*, obou filosofů.⁴¹⁾

Bakuradze má ovšem pravdu, když poukazuje na to, že otázka vztahu mezi Feuerbachem a Marxem není čistě historická. Jde, jak jsme již řekli, o aktuální ideologickou otázku širokého dosahu. Vymežeme nyní přesněji, v čem tkví ideologický dosah této otázky.

Nejdřív vezměme tzv. přeceňování Feuerbachova vlivu na Marxe.

1. Tohoto „přeceňování“ může být použito k tvrzení, že soustava marxismu není originální, samostatný a tvořivý celek; odtud je jen krůček k názoru, že filosofický podklad marxismu je možno libovolně zaměňovat a nahrazovat kterýmkoliv „vhodným“ filosofickým systémem. Má tedy toto stanovisko jistou souvislost s filosofickým revizionismem bernsteinovského (sociálnědemokratického) typu, ježto společenskopolitický obsah je dobře znám.

Připomeňme, jakou úlohu sehrál v tomto boji proti nahrazování dialektického materialismu kantovským idealismem (známé heslo: zpět ke Kantovi) G. V. Plechanov, tímto Leninovým výrokem: „... Jediným marxistou v mezinárodní sociální demokracii, jenž... neuvěřitelně banálnosti, které... napovídali revizionisté, kritizoval z hlediska důsledného dialektického materialismu, byl Plechanov.“⁴²⁾

2. Přeceňování Feuerbachova vlivu na *mladého* Marxe může být použito k pokusům o umělé dělení Marxova vývoje na období „humanismu“ (mladý Marx) a „třídního doktrinářství“ (Marx po r. 1844—1848). Toto dělení, při němž je svévole přenesena hranice, oddělující Feuerbacha od Marxe, doprostřed marxismu samého, je neobyčejně módní v soudobé buržoazní filosofii. Jde o rafinovaný politický pokus o oddělení *podstaty* marxismu, *soustavy* marxismu od jeho ideologických předpokladů. Dilema, před které staví mladý Engels „Němce“ (buď „zavrhnout své velké filosofy“, nebo „přijmout komunismus“),⁴³⁾ může být totiž vyjádřeno taktó: buď je komunismus vyústěním „veškerého filosofického úsilí“, a pak je reálný, nebo nespočívá „na zdravých filosofických principech“ a musí být jako utopický zavržen. Toho jsou si vědomi i soudobí buržoazní kritikové marxismu, kteří své věnují úsilí pokusům o odtržení komunismu od humanismu.⁴⁴⁾

Plechanov nikdy nekladl hranici mezi mladého a zralého Marxe, nýbrž mezi Feuerbacha a Marxe. I „teorie třífázového vývoje“, která trpí jistě schematismem, chápe dialektický materialismus jako tvůrčí syntézu filosofie Hegelovy a Feuerbachovy, jako logický výsledek Hegelova a Feuerbachova učení, jako filosofii nové kvality. Aby měla tato schematismem poznamenaná teorie společný motiv s revizionistickou a reakční koncepcí vnitřního protikladu mladého a zralého Marxe, musela by oddělovat antropologismus od materialismu, humanismus od komunismu. Plechanov, jak jsme již viděli, činí pravý opak.

O Plechanovově stanovisku k jakýmkoliv pokusům „vést hranici uvnitř marxismu“ svědčí i jeho rázné a přesvědčivé vystoupení proti Bernsteinovu tvrzení,

že Engels na konci života „zmoudřel“ a „přestal být revolucionářem“. ⁴⁵⁾ Zajímavá paralela: kdysi „Engels“ kontra „starý Engels“, nyní „mladý Marx“ kontra „Marx“! *Metodologicky* je ovšem boj proti takovým pokusům stejný.

3. Přeceňování Feuerbachova vlivu na Marxe může vést k názoru, že dialektický materialismus vznikl jako důsledek čistě logického, ideologického vývoje bez souvislosti s politickou praxí jeho tvůrců, s politickou problematikou epochy; odtud odtrhování marxismu od jeho sociální základny (proletariátu, komunistického hnutí) a od jeho nejdůležitějšího sociálního úkolu (socialistické revoluce). V důsledku těchto „apolitických koncepcí marxismu“ vznikl v minulém století zejména v Německu a Rakousko-Uhersku katedrový socialismus, na sklonku století ruský „legální marxismus“ (živý i dnes v některých zemích osvobozujících se z koloniálního jařma), etizující humanitní socialismus, charakteristický také pro bývalou čs. sociální demokracii, jakož i pro mnoho reformistických stran dnešních.

Plechanovův výrok o tom, že materialistické názory Marxovy a Engelsovy se rozvíjely směrem, který ukazovala vnitřní logika Feuerbachovy filosofie, ⁴⁶⁾ však nesevřdí o nechápaní úlohy politického faktoru při vzniku marxistické filosofie, jak tvrdí Bakuradze. ⁴⁷⁾ Plechanov věnoval při líčení filosofické evoluce Marxovy méně místa jeho politické praxi než Lenin, Mehring nebo Cornu. Byl si však vědom významu politických zkušeností Marxových pro vznik dialektického materialismu. Svědčí o tom např. tato pasáž ze „Základních otázek marxismu“: „V této snaze o pohled na vzájemné působení objektu a subjektu právě z té stránky, v níž subjekt hraje *aktivní* úlohu, se projevila společenská nálada doby, kdy se formoval světový názor Marxův-Engelsův. Vždyť revoluce 1848 nebyla již za horami“. ⁴⁸⁾ Nepřímo (avšak o to výrazněji) svědčí o chápání úlohy politických zkušeností Marxe a Engelse Plechanovo vlastní pojetí spojitosti mezi politikou a filosofií. ⁴⁹⁾

Vedle otázky přeceňování Feuerbacha však existuje i ideologický problém podceňování Feuerbacha, který je neméně významný. ⁵⁰⁾

1. Podceňování Feuerbacha je diktováno snahou zamlčet existenci materialistické *linie* v dějinách moderní filosofie. O tomto záměru jsme se již zmínili.

2. Podceňování Feuerbachovy filosofie může vést k tvrzení o nefilosofičnosti, nezákonnosti, okrajovosti marxismu a jeho filosofie. Navazuje-li Marx na nevýznamnou postavu (a toto navázání *nelze* popřít), stává se i jeho vlastní směr bezvýznamným.

3. Podceňování Feuerbacha znamená přezírání jeho plebejství, demokratismu, politického radikalismu; je vyvoláno tendencí oddělit filosofii a politiku.

4. Podceňování Feuerbachova vlivu na Marxe může vést k představě, že principy Feuerbachova materialismu (antropologismu, humanismu) jsou pro marxismus zcela nepoužitelné a duchu dialektického materialismu absolutně protikladné. Taková představa je nebezpečná zvláště v dnešní době, kdy problémy humanismu nabývají nového významu a podoby.

5. Podceňování Feuerbachovy filosofie je v souvislosti s touto tendencí v marxistické historii filosofie, která nehistoricky stavěla ruské revoluční demokraty nad Feuerbacha a činila ideologii ruského revolučního demokratismu fakticky jakýmsi „mezistupněm“ na cestě od Hegela a Feuerbacha k dialektickému materialismu. ⁵¹⁾ Poznamenejme, že Plechanov v podstatě správně ukazuje vztahy mezi Feuerbachem a ruskými revolučními demokraty, zejména Černyševským. Dokažuje, že Černyševskij byl stoupencem *antropologismu, feuerbachovcem*. Současně však upozorňuje na „nespornou *relativní* osobitost ruského historického pro-

cesu“⁵²⁾ která ho nutí prozkoumat zvláštnosti světového názoru Černyševského (příslušnost k raznočincům; víru v možnost rolnické revoluce; pokrokovost etických principů; dialektické prvky atd.). Přes omyly, kterých se dopustil a které kritisoval Lenin, zůstává Plechanovovo pojetí revolučního demokraticismu jedním ze základů marxistického osvětlení historie ruské filosofie.

Závěrem k této otázce. Přeceňování i podceňování Feuerbachovy úlohy v předhistorii marxistického myšlení a v dějinách filosofie vůbec má identické důsledky: může ve svých krajních důsledcích vést k popírání souvislé materialistické linie v dějinách novodobé filosofie, k odtrhování dialektického materialismu od předchozího vývoje filosofie, k záměrnému vkládání falešných rozmezí „dovnitř marxismu“, k odtrhování filosofie od politiky, k vytváření umělých schémat ideologického vývoje.

Plechanov zaujímal při hodnocení Feuerbacha v *podstatě, v celku* správné stanovisko (nevycházíme-li z jednotlivých výroků, případně z jednotlivých prací, nýbrž z celku Plechanovova filosofického díla, což je — vzhledem k historickému odstupu, který máme od doby, kdy toto dílo vznikalo — jediné správné): Feuerbachův antropologický princip je v marxistické filosofii obsažen a přetvořen, tj. konkretizován a determinován; *blížkost* Feuerbacha k Marxovi znamená současně *nepřekročitelnou hranici* mezi jejich systémy.

Skutečnost, že Plechanov používá Feuerbachovy terminologie k vykreslení i dokreslení materialistického řešení základní filosofické otázky v marxistické filosofii, není náhodná. Vyplývá z toho, že — jak jsme již konstatovali — Plechanov byl historickou spojkou mezi dvěma etapami ruského revolučního hnutí a prošel (ve zkratce) cestou od abstraktního ke konkrétnímu pojetí člověka. Ideologické sepětí oněch dvou etap ruské revoluce spočívá mezi jiným v tom, že se materialistický antropologismus (poslední hledisko lidské přirozenosti) stává východiskem materialismu spadajícího v jedno s komunismem.

Můžeme tedy na základě rozboru Plechanova odpovědět kladně na otázku, zda je marxistická filosofie humanistická, antropologická a antropocentrická, a to v tom smyslu, že tyto principy předmarxovského materialismu jsou v dialektickém materialismu obsaženy. To však ještě není odpověď na otázku, zda nové (revoluční) momenty marxistické filosofie nás opravňují k používání termínů pro její označení. Musíme zde mít na paměti Leninův výrok o tom, že antropologický princip ve filosofii je úzký,⁵³⁾ jakož i Marxovy a Engelsovy výroky o „chudosti“ Feuerbacha (jde o dobu, kdy již dávno skončilo feuerbachovské „opojení“⁵⁴⁾) a z toho hlediska, opět na základě materiálu poskytnutého Plechanovem, dát odpověď na otázku o charakteru marxistické filosofie.

III. MARXISTICKÝ HUMANISMUS — PRAXE

V čem se projevují revoluční momenty marxistické filosofie ve srovnání s Feuerbachovým antropologismem a humanismem? Prozkoumáme nyní otázku, zda Plechanov chápal dějinný přínos marxismu, na základě jeho příspěvku k pojetí společenské praxe.

V monografii Fominové je vysloven názor, že Plechanov redukuje revoluční převrat ve filosofii, působený vznikem dialektického materialismu, na zavedení kategorie společenské praxe⁵⁵⁾ do filosofie, a že je to vážná ideologická chyba.

Jde o tuto Plechanovovu myšlenku ze „Základních otázek marxismu“: „... Marxova gnoseologie přímo vychází z Feuerbachovy, nebo, chcete-li, je to vlastně Feuerbachova gnoseologie, prohloubená Marxovou geniální opravou“.⁵⁶⁾ Marxovou geniální opravou rozumí Plechanov zavedení kategorie společenské praxe do teorie poznání. Pokud tato formulace vyvolává námitky, nemůžeme s nimi souhlasit. Samozřejmě, termín „revoluční převrat ve filosofii“, kterým označují marxisté vznik dialektického materialismu, má dnes již ustálený význam. Dialektický materialismus je kvalitně novým jevem v dějinách filosofie, neboť Marx a Engels 1. organicky sjednotili materialismus s dialektikou; 2. probojovali nový, historikomaterialistický pohled na společnost, tj. „na zcela novou oblast jevů, která se dlouho nepoddávala vědeckému výzkumu“;⁵⁷⁾ 3. *zavedli do filosofie kategorii společenské praxe a postavili tak na nový základ teorii poznání*; 4. spojili filosofii s nejdůležitějším hnutím doby, s proletářskou revolucí.

Avšak jde o *redukcí* významu vzniku marxistické filosofie, vyjádříme-li „Marxovu geniální opravu“ jako prohloubení Feuerbachova materialismu zavedením kategorie společenské praxe? Vždyť všechny čtyři teze vyjadřují *jen různé aspekty jedné a téže základní koncepce*.

Dialektický materialismus je z hlediska buržoazních kritiků „*contradictio in adiecto*“.⁵⁸⁾ Dialektika je tu chápána jako dialektika ducha; právě rozbor společenské praxe umožnil Marxovi a Engelsovi objevit dialektiku materiálního života společnosti a později dialektiku přírody. Dialektika materiálního života společnosti (materialistická dialektika v sociální oblasti) je totéž, co společenská praxe; hledisko společenské praxe se kryje s materialistickým pojetím dějin. V marxismu pojatém *celostně* (řekli jsme již, že pro Plechanova je typické celostné pojetí marxismu) jsou vzájemně spjata hlediska historická a logická, gnoseologická, ontologická a sociální, „*naturalistická*“ a „*humanistická*“. Je zcela zákonitě vyjádřit tuto jednotu hledisek marxismu a celostnost marxistické filosofie jako „*geniální opravu*“, spočívající v zavedení kategorie konkrétně, vědecky chápané praxe. V této „*geniální opravě*“ jsou obsaženy i ostatní aspekty, které svědčí o kvalitativní odlišnosti marxistické filosofie od filosofie ostatní.

Musíme si však všimnout ještě jedné formulace, na kterou upozorňuje Fominová.⁵⁹⁾ Ve stati „*Od idealismu k materialismu*“ (r. 1917) Plechanov opravuje vlastní formulace ze „Základních otázek marxismu“ a tvrdí: „Marx neměl pravdu, když vytkl Feuerbachovi, že nechápal „*prakticko-kritickou činnost*“. Feuerbach znal její význam“.⁶⁰⁾ Každý marxista bude souhlasit s tím, že Plechanovovo tvrzení je mírně řečeno nešťastné a že je nepochybně přímo spjata s definitivní politickou roztržkou Plechanova s revolučním proudem v ruské sociální demokracii. Plechanov, který se dostává do pozice *pozorovatele* revolučních procesů, ztrácí smysl pro podstatný rozdíl mezi Feuerbachovým a Marxovým pojetím praxe.

Avšak ještě něco musíme dodat k Plechanovovu citátu, v němž se tvrdí, že Feuerbach *znal* význam praxe. V jistém smyslu slova byla totiž Feuerbachova filosofie opravdu *filosofií praxe*, podobně jako jí byla i filosofie Barucha Spinozy.⁶¹⁾ Plechanov pro potvrzení tohoto stanoviska snáší četné důkazy, uvádí citáty z Feuerbachových děl. Aforismus „*Meine Philosophie — keine Philosophie*“ je mu heslem nezbytnosti sblížení filosofie se životem; stejný smysl má i uvedení výroku o tom, že filosofie je ve srovnání s praxí pouze „*nutné zlo*“.⁶²⁾ Podobně Lenin uvádí v „*Materialismu a empiriokriticismu*“ Feuerbachovu námitku na tezi Fichteho („*Pokládáš věci za skutečné, za existující mimo tebe jen proto, že je vidíš, slyšíš, hmatáš. Ale vidění, slyšení, hmatání jsou jen počítky... Vnímáš*

tedy nikoliv předměty, nýbrž jen své počítky“): „Člověk není abstraktní Já, nýbrž buď muž, nebo žena, a otázku, zda je svět počítkem, můžeme považovat za totožnou s otázkou, zda ten druhý člověk je mým počítkem či naše vztahy v praxi dokazují opak?“⁶³⁾

Plechanov však jde dále a srovnává Marxovu druhou tezi o Feuerbachovi („Otázka, zda je lidskému myšlení vlastní předmětná pravdivost, není otázkou teorie, je to *praktická* otázka. Člověk musí pravdivost, tj. skutečnost a moc, pozemskost [Diesseitigkeit] svého myšlení prokázat v praxi“)⁶⁴⁾ s Feuerbachovou kritikou idealismu, který „zkoumá otázku objektivnosti či subjektivnosti, skutečnosti či neskutečnosti světa výhradně z hlediska teorie, zatím co svět se stal předmětem úvah jen proto, že byl z počátku předmětem chtění“.⁶⁵⁾ Plechanov obě myšlenky ztotožňuje: uvádí pouze, že chronologicky Marx předčil (!) Feuerbacha.⁶⁶⁾

A zde je názorně vyjádřena slabina Plechanovy argumentace. Neboť označíme-li svět ze „předmět chtění“, neznamená to ještě, že přiznáváme rozhodující úlohu kategorií společenské praxe v gnoseologii, v teorii společnosti, v koncepci politického programu. Je-li svět především „předmětem chtění“ a nikoli úvah, neznamená to ještě, že úkolem filosofů je změnít jej. Tak se v této jednotlivé formulaci dostává Plechanov do rozporu s celým duchem svého filosofického díla.

Avšak uvedená fakta potvrzují velmi důležitou tézi o tom, že materialistickou filosofií charakterizuje nejen úsilí o maximální konkretizaci člověka, nýbrž současně úsilí o praktičnost. Konkretizace člověka je možná jen při zkoumání jeho praktického života; o praktické filosofii můžeme mluvit jen tam, kde je jejím předmětem konkrétní člověk.

Vrátíme se nyní znovu k Plechanovovu pojetí společenské praxe. Dá-li se celý převratný význam Marxova a Engelsova filosofického vystoupení shrnout do poučky (nikoliv tedy redukovat na poučku) o rozhodující úloze společenské praxe, můžeme říci, že podstatná část Plechanova filosofického díla je věnována právě tomuto problému.

Co Plechanov chápe společenskou praxí? Jaké jsou jeho základní myšlenky o společenské praxi?

1. Společenská praxe je především *společenská výroba*. „... Veškerý průmysl, tj. výroba věcí nezbytných k existenci člověka, záměrné vyvolávání určitých jevů, je *aktivním* vztahem člověka k přírodě. A tento aktivní vztah vrhá na ni nové světlo, mnohem jasnější, než je to, které nám dává pasivní zkoumání“.⁶⁷⁾ Zde Plechanov chápe správně i rozdíl mezi Feuerbachovým a Marxovým pojetím praxe: zatímco feuerbachovský subjekt je pasivní, poznává v důsledku toho, že na něj působí objekt, subjekt Marxův *mění svět*, a v důsledku toho poznává skutečnost. Výroba dává možnost určit specifickou lidskou společnost.⁶⁸⁾

2. Společenská praxe je za druhé politická činnost, třídní boj, sociální revoluce. Pro zobrazení procesu společenského vývoje používá Plechanov zvláštní schema, „pětičlenku“. Podle tohoto schematu je určujícím momentem (1.) stav výrobních sil; jím jsou ovlivněny (2.) výrobní vztahy; na daném ekonomickém základě vyrůstá (3.) sociálně-politické zřízení, částečně ekonomika a částečně sociálně-politické zřízení utvářejí (4.) psychiku společenského člověka; (5.) různé ideologie vyrůstají ze sociálně-politického zřízení a ze společenské psychiky.⁶⁹⁾ Toto schéma, do něhož je nezvykle zařazen čtvrtý moment — sociální (tj. politická) psychika — předpokládá i zpětné a nepřímé působení jednotlivých prvků v tom smyslu, jaký je v marxismu běžný. „Pětičlenka“ je svědectvím významu, který Plechanov přikládá *politice*. Přitom politickou činnost chápe Plechanov jako třídní boj:

jedinečným důkazem toho jsou práce „Socialismus a politický boj“ (s Marxovým mottem: „Každý třídní boj je boj politický“) a „Naše neshody“,⁷⁰⁾ v nichž proti odmítání politiky u narodovců staví marxistickou teorii třídního boje. Poznamenáme ještě, že otázku svobody člověka řeší Plechanov ve známé studii „O úloze osobnosti v dějinách“ právě v souvislosti s třídním bojem a třídně politickou determinací člověka.

3. Z těchto dvou hlavních myšlenek Plechanovových o společenské praxi (jež, stručně vyjádřeny, zní: společenskou praxi, tj. konkrétní určení člověka, tvoří výrobní činnost a třídní boj) plyne třetí: „ideologie“ (formy společenského vědomí) a jejich pohyb pramení v praktické činnosti — v téže výrobě a politice. Zejména otázky umění byly předmětem Plechanovova zájmu a jeho rozbor počátků umění je přesvědčivým důkazem správnosti této teze.⁷¹⁾

Z takto pojaté společenské praxe plyne pro filosofii řada revolučních důsledků:

1. Úsilí o konkretizaci člověka dochází svého cíle: abstraktní pojetí člověka je zcela překonáno. Namísto „lidské podstaty“ nastupuje sociální podstata: „souhrn společenských vztahů“.⁷²⁾ Je-li určujícím momentem společenského vývoje výroba a politika, pak k určení člověka nestačí *rodové* určení („němá obecnost“). Člověka je možno určit jen ekonomickými a třídně politickými vztahy.

Plechanov vidí u Feuerbacha počátky, náběhy k takto pojatému člověku. Důkazem je mu citát: „Podstata člověka je jen ve společenskosti, v jednotě člověka s člověkem“.⁷³⁾ Současně však poukazuje na neurčitost tohoto výroku, na Feuerbachovu neschopnost překročit hranici materialistického pojetí dějin.

2. Jiný aspekt téhož problému: antropologie je v důsledku zavedení kategorie společenské praxe nahrazena materialistickým pojetím dějin: tak je vytvořena půda pro objevy společenských zákonů a pro vědecké zkoumání společenských jevů. Hledání „zákona společenského vývoje“, jímž začíná svou cestu Plechanov — narodnik,⁷⁴⁾ nachází své naplnění v marxistickém údobí Plechanovovy tvorby. Plechanov věnuje mnoho pozornosti působení ekonomických a společenských zákonů v Rusku, vysvětlení příčin, které zpomalují vývoj společenských věd atd.

3. Hledisko společenské praxe je uskutečněním přechodu od naturalismu k historismu, od metafysiky k dialektice. „Naturalisovaný“ člověk je nehybný, ztrnulý, neměnný — je to biologický druh nadaný vědomím. Princip historismu, tak typický pro marxismus, mohl vyrůst teprve tam, kde je zkoumána výroba — nejrevolučnější prvek společenského vývoje — a kde jsou dějiny pojaty jako dějiny třídních bojů a sociálních revolucí. Je známo, že materialistickou dialektiku budovali Marx a Engels (i Plechanov) především na společenském materiálu. Pojetí dialektiky jako „algebry revoluce“ proniká velkou částí Plechanovova filosofického díla.

Naturalismus (a také antropologii, hledisko lidské podstaty, rodové určení) ovšem Plechanov nepopírá: i společnost je součástí přírody, metodologie vědy je stejná jak v oblasti přírodovědy, tak v oblasti společenských věd. Avšak v marxismu je naturalismus podřízen materialistickému pojetí dějin, dialektickému pohledu na sociální skutečnost.

4. Celý převrat znamená zavedení hlediska společenské praxe do gnoseologie. Plechanov chápe praxi jako příčinu vyvolávající k životu „teorii“ i jako kritérium pravdivosti poznatků. Uplatňuje hledisko společenské praxe v argumentaci proti agnosticismu.

Připomeňme v heslech jeho argumentaci proti Kantovi: a) Experiment, průmysl a vůbec výroba je aktivní vztah člověka vůči přírodě; b) při tomto aktivním jednání současně plánovitě vyvoláváme jisté jevy; c) jev je podle Kanta výsledek

působení věci o sobě; d) přijmeme-li tuto definici jevu, znamená to, že vyvoláme-li v procesu výroby jisté jevy, ovlivňujeme věci o sobě, aby na nás působily určeným způsobem; e) můžeme-li donutit věc o sobě, aby na nás působila námi zvoleným způsobem, znamená to, že známe aspoň některé její vlastnosti a že můžeme být ve vztahu k ní příčinou; f) proto můžeme poznat vlastnosti věci o sobě, kategorie příčinnosti může být uplatněna na věci o sobě. Zde Plechanov spojuje tradiční protikantovskou argumentaci s marxistickou — výsledek je neobyčejně přesvědčivý.

5. Teorie humanismu je rozvinuta v teorii komunismu. Spravedlivý řád (způsob života) se stává vědeckou tezí namísto utopie. Mění se vztah mezi filosofií a politikou. To všechno je možné jen po zavedení hlediska společenské praxe.

I tento stručný nářt Plechanovova pojetí společenské praxe stačí k důkazu, že Plechanov chápal novou kvalitu marxistické filosofie i odlišnost Marxovy teorie od názorů Feuerbachových. Současně však ukazuje, že má plné právo nazvat filosofii dialektického materialismu humanistickou, antropologickou a antropocentrickou, neboť je to dovršení filosofického úsilí o konkretizaci člověka, o pratičnost filosofie. Používá-li Plechanov, jak jsme ukázali, „antropologické terminologie“ při osvětlování vztahu subjektu — objektu, aby vznikla spojitost mezi marxismem a filosofickým dědictvím zanechaným materialistickou linií, opouští ji zcela v oblasti „problematiky společenské praxe“.

Nemluví-li Plechanov o marxistické filosofii v těchto termínech, pak je to proto, že si uvědomuje jejich nevýhodnost. To ovšem neznamená, že by za určité situace nebylo možné použít „antropologické terminologie“ k obhajobě marxistických principů. Samozřejmě, vždycky by musela být jednotlivá tvrzení rozšifrována, vyjasněna za pomoci *marxistické* terminologie: prostý návrat k terminologii antropologismu by měl dnes jen negativní důsledky. V závěru ukážeme, jaká situace vyvolává v současné době nutnost zdůraznit humanistický a antropologický charakter marxistické filosofie.

Zde ještě upozorníme, že této metody (tj. metody *konkrétního* rozšifrování antropologické terminologie raných děl Marxových) používá např. francouzský komunista Roger Garaudy ve statích a marxistickém humanismu⁷⁵) v polemice s buržoazními interprety Marxe, i jiní autoři.

IV. ZÁVĚRY

Poznámky o Plechanovově překonání hlediska abstraktního člověka jsou příspěvkem k charakteristice převratného významu vzniku marxistické filosofie. Výsledkem našeho rozboru je tvrzení, že filosofie dialektického a historického materialismu je humanistická a antropologická pouze v tom smyslu, že obsahuje kriticky přetvořený materialistický antropologismus, který je posledním stupněm před dialektickým a historickým materialismem, a pouze proto, že řeší úkol nahrazení filosofické abstrakce konkrétním společenským člověkem a zavádí do filosofie pojem společenské praxe.

Pokud jde o Plechanova, můžeme naše poznatky shrnout do tří bodů:

1. Plechanov prodělal sám cestu od abstraktního ke konkrétnímu člověku. V jeho filosofickém díle je „logicky“ shrnut výsledek „historického“ politického a světonázorového vývoje. Používá „antropologické terminologie“ tam, kde je

dostačující k vyjádření materialistického chápání základní filosofické otázky, opouští ji tam, kde je chudá pro vyjádření charakteru, pohybu a kvalit sociální reality i vztahu člověka k přírodě.

2. Plechanov pojímá marxismus celosně, filosofie je nerozlučně spjata s ekonomickou a politickou stránkou učení. Je to jednak důsledek orientace na praktické problémy revolučního hnutí, jednak předpoklad vysoké teoretické úrovně jeho filosofických děl. Tam, kde Plechanov opustil tento princip (viz jednotlivá tvrzení ve spisech menševického období), stává se akademickým, trpí teoretická úroveň.

3. Plechanov konkrétně chápe revoluční převrat v dějinách filosofie způsobený Marxovým a Engelsovým vystoupením; to mu umožnilo správnou orientaci ve filosofických bojích, které prodělalo revoluční dělnické hnutí za jeho života.

* * *

Tato práce je však také dílčím příspěvkem k aktuální otázce vztahu mezi dialektickým materialismem a antropologismem, mezi komunismem a humanismem dnes. Proč se tato otázka stává v současné době „znovu“ aktuální?

1. Sovětský svaz vstoupil do údobí rozvinuté výstavby komunismu; výstavba komunismu — podle teze soudruha Chruščova na XXI. sjezdu KSSS — bude probíhat *současně* ve všech socialistických zemích; probíhá proces vytváření beztřídní, komunistické organizace společnosti; dělnické hnutí se blíží k uskutečnění svého cíle. Působení třídního momentu uvnitř socialistického světa stále slabne a může být prakticky likvidováno. Na místo třídních konfliktů vznikají konflikty „lidské“, „druhové“ (jedinec a společnost, člověk a příroda, rozum a cit atd.). Marxovo pojetí *bohatego člověka* („*Bohatý* člověk je současně člověk, který *potřebuje* plnost lidských projevů života, člověk v němž jeho vlastní realizace se projevuje jako vnitřní nutnost, jako *potřeba*“⁷⁶) nachází paralelu v projevech N. S. Chruščova („Všichni nemají stejnou představu o lepším životě. Jsou takoví lidé, kterým lepší život neznamena jen materiální blahobyt, nýbrž také hojnost kultury, všestranný rozvoj člověka, maximální usnadnění jeho práce, aktivní účast ve společenském životě.“⁷⁷). Je pochopitelné, že marxismus-leninismus musí dávat odpovědi na nově vznikající otázky: materialistický antropologismus Feuerbachův prokazuje při jejich řešení malou pomoc. Poučky Marxe, Engelse, Lenina a ostatních marxistických teoretiků umožňují obecnou orientaci v problematice. Nové otázky však nelze vyřešit ani návratem k překonané etapě, ani opakováním dokázaných pravd.

Přitom nová společnost vzniká v podmínkách boje dvou světových soustav a v ostrých vnitřních konfliktech (byť i kvalitativně odlišných od konfliktů kapitalistické společnosti): je proto pochopitelné, že nemůže jít o nahrazení marxismu bezzubou ideologií humanitních frází. Může jít jen o marxistické řešení problémů socialistického humanismu — tj. problémů, které klade život, *dnešní* etapa vývoje socialistické společnosti.

2. Řešení aktuálních otázek místa člověka ve společnosti (problematiky socialistického humanismu) probíhá nejen v bezprostřední souvislosti s úkoly komunistické výstavby a v souvislosti s historickým střetnutím dvou světových soustav, nýbrž i v souvislosti s ideologickým bojem. Různé formy buržoazního antropologismu (idealistického) řeší problém člověka způsobem opačným než marxismus. Některé směry západní antropologické filosofie vznikají přímo jako reakce na historický materialismus, na komunismus.⁷⁸) Byla-li znakem filosofické linie, kterou jsme rozebírali, snaha o zkonkrétnění člověka a o praktický ráz filosofie

(vyvrcholením je marxismus), je znakem těchto směrů úsilí o „odkonkrétnění“, „odpraktizování“ filosofie.

Tím musí být v zásadě dán poměr stoupenců marxistického myšlení k metodám a tvrzením buržoazní antropologické filosofie. Zvláště nebezpečné je pronikání jejich jednotlivých prvků do marxismu ve formě tzv. antropologické revize.⁷⁹⁾

Cesta od abstraktního ke konkrétnímu člověku byla ve filosofii dovršena vytvořením dialektického a historického materialismu, soustavy marxismu-leninismu. Tak vyústil antropologický proud. Marxismus je integrální antropologismus a humanismus.⁸⁰⁾ Avšak dnešní společenská situace staví „konkrétního člověka“ před kvalitativně nové problémy, konflikty, úkoly. I historickofilosofická zkoumání musí pomoci marxistické filosofii tyto nové skutečnosti tvořivě zvládnout.

POZNÁMKY

- ¹⁾ Srov. *Socialismus a politický boj*, kap. II. (G. V. Plechanov *Vybrané filosofické spisy I*; dále jen GP VFS): zde je termínem pro označení celého marxismu jako světového názoru a programu revoluce vědecký socialismus.
- ²⁾ Marx-Engels *Spisy I*, 414 (dále jen ME) a ME 3, 19.
- ³⁾ Gajo Petrović *Filozofski pogledi Plehanova*, Zagreb 1956, 11.
- ⁴⁾ Plechanov cituje v této souvislosti výrok Langeho, jenž neuznává Feuerbachův „humanismus“ za materialistický: „Skutečný materialista bude mít vždycky sklon zaměřovat svou pozornost na veliký celek vnější přírody a považovat člověka za vlnu v oceáně věčného pohybu látky“ (F. A. Lange *Geschichte des Materialismus II*, Iserlohn 1877, 74).
- ⁵⁾ GP *Izbrannyye filosofskije sočiněnija III*, 131 (dále jen IFS); *Základní otázky marxismu*, kap. II.
- ⁶⁾ Ludwig Feuerbach's *sämtliche Werke II*, Leipzig 1846, 290.
- ⁷⁾ GP IFS III, 133; *Základní otázky marxismu*.
- ⁸⁾ GP IFS III, 133—134; tamtéž.
- ⁹⁾ GP IFS III, 134; tamtéž.
- ¹⁰⁾ Srov. L. Feuerbach *Základy filosofie budoucnosti a jiné filosofické práce*, Praha 1959; dále jen LF ZFB.
- ¹¹⁾ GP IFS III, 134; *Základní otázky marxismu*.
- ¹²⁾ Ve své práci N. G. Černyševskij (z r. 1890) uvádí Plechanov Černyševského „vyznání víry“ filosofa feuerbachovce a uvádí přesvědčivý citát z Černyševského *Antropologického principu ve filosofii* (srov. N. G. Černyševskij *Vybrané filosofické spisy III*, 123).
- ¹³⁾ Srov. GP IFS V, 677; *Dobroljubov i Ostrovskij*, kap. VI.
- ¹⁴⁾ ME 2, 151; *Svatá rodina*, kap. VI.
- ¹⁵⁾ GP VFS II, 346—361.
- ¹⁶⁾ GP IFS III, 74—75.
- ¹⁷⁾ Srov. GP VFS II, 358—359 (*Bernstein a materialismus*) a GP IFS III, 134—135 (*Základní otázky marxismu*).
- ¹⁸⁾ Plechanov uvádí např. tyto programové výroky Feuerbachovy: „Nikoliv Deus sive Natura, nýbrž aut Deus aut Natura je heslo pravdy!“; „Bůh byl mou první myšlenkou, rozum druhou, člověk — třetí a poslední“; „Antropologie, tj. humanismus je jen vyjádřením toho, že člověk považuje za boha svou vlastní podstatu, svůj vlastní duch.“ Viz GP IFS III, 133—135.
- ¹⁹⁾ GP IFS III, 135.
- ²⁰⁾ Plechanov dává termín „humanismus“ do uvozovek, používá-li ho pro charakteristiku Feuerbachovy filosofie, protože ho používal novokantovec Lange, který humanismus ztotožňoval s idealismem. Srov. o tom např. stať *Od idealismu k materialismu* (GP IFS III, 672—673).
- ²¹⁾ LF ZFB, 78.

- ²²⁾ Srov. A. M. Děborin *Socialno-političeskije učeniĭa novogo vremeni I*, 112; dále jen AD, SPU I.
- ²³⁾ Srov. citát z *Etiky*: „Věc, která je určena k jistému činu, je tak nutně určena bohem ...“
- ²⁴⁾ Citát z Puffendorfova dopisu z r. 1688. Srov. AD, SPU I, 111.
- ²⁵⁾ Jde o práci *Základní otázky marxismu, Předmluva k Děborinově knize Úvod do dialektického materialismu, Od idealismu k materialismu, Marxův filosofický vývoj*.
- ²⁶⁾ GP, IFS III, 682.
- ²⁷⁾ O. M. Bakuradze, *K voprosu o formirovanii filosofskich vzgljadov K. Marksa*, Tbilisi 1956; dále jen Bak.
- ²⁸⁾ Srov. např. *Istorija filosofii III*, 38 a 58.
- ²⁹⁾ U Mehringa jde zejména o jeho monografii *Karel Marx*, stati o Marxovi, o Feuerbachovi, o historickém materialismu. Viz sborník Fr. Mehring, *O dějinách filosofie*, Praha 1959; dále jen Meh.
- ³⁰⁾ Bak, 54.
- ³¹⁾ ME, *Vybrané spisy II*, 382—383; *Ludvík Feuerbach a vyústění německé klasické filosofie*.
- ³²⁾ Meh, 261—262.
- ³³⁾ Meh, 245.
- ³⁴⁾ Meh, 302.
- ³⁵⁾ Zmiňuje se ovšem o Plechanovovi pouze mimochodem; srov. Meh, 379.
- ³⁶⁾ Bak, 4.
- ³⁷⁾ GP, *Úvod do filosofie*, skripta, Praha 1959, 37; dále jen ÚDF.
- ³⁸⁾ GP, ÚDF, 50.
- ³⁹⁾ Dokonce ani teorie „třífázového vývoje Marxe“, kterou najdeme v Plechanovově stati *Marxův filosofický vývoj (hegelovství — feuerbachovství — dialektický materialismus)* není zdaleka tak nebezpečná, jak se domnívá O. Bakuradze (Bak, 4). Vždyť Plechanov se jí ve svých hlavních dílech neřídil! Toto stanovisko sdílí např. Sidorov, který systematicky zkoumá plechanovovskou filosofickou problematiku (srov. M. I. Sidorov, G. V. Plechanov *i voprosy istorii ruskoi revoliucionno-demokratičeskoi mysli XIX v.*, Moskva 1957, 40). A ve stati V. P. Tkačenko jsou dokonce přesvědčivé důkazy o tom, že autorem zmíněné stati není Plechanov. Nýbrž že jde o zápis jeho přednášky, který pochází z pera menševičky L. I. Axelrodové (*Voprosy filosofii*, 1959, 6, 160—165). Je proto zcela zbytečné, že zmínka o Plechanovově třífázové teorii se bez jakéhokoliv komentáře dostala i do práce I. Dubského, *Raná tvorba K. Marxe a B. Engelse*, Praha 1958, 7.
- ⁴⁰⁾ Svědčí o tom mnoho jiných míst z Plechanova, jakož i přesné znění rozčíraného citátu.
- ⁴¹⁾ Srov. GP, IFS III, 145.
- ⁴²⁾ Lenin, *Spisy* 15, 30; *Marxismus a revisionismus*.
- ⁴³⁾ ME 1, 521.
- ⁴⁴⁾ Tak např. v práci M. G. Langeho, *Marxismus. Leninismus. Stalinismus*, Stuttgart 1955, napsané z posic marxismu nepřátelských se říká: „Antropologismus mladého Marxe obsahuje poučky, které nezestály ani dnes“ (33). Održení raného údobí Marxovy tvorby od zralého údobí vytvořilo pro Ericha Thiera základnu, aby proklamoval spojitost marxismu a existencialismu. (Viz západoněmecké vydání *Ekonomicko-filosofických rukopisů*: Erich Thier, *Karl Marx: Nationalökonomie und Philosophie. Mit einem einleitenden Kommentar über die Anthropologie des jungen Marx nach den Pariser ökonomisch-philosophischen Manuskripten Köln u. Berlin, 1950*.) Stejný základ má i teze francouzského katolického filosofa E. Mouniera o nutnosti sblížení Marxe s Kierkegaardem (E. Mounier, *Introduction aux existentialistes*, Paris 1947, 90). Na podobné základně stojí i úsilí J. P. Sartra o sblížení existencialismu s marxismem.
- ⁴⁵⁾ Viz předmluva k *Manifestu* pod názvem *První fáze učení o třídním boji* a recenze Masarykovy *Otázky sociální*; GP, VFS II, 498—503; 677.
- ⁴⁶⁾ Srov. GP, IFS III, 144.
- ⁴⁷⁾ Bak, 5—6.
- ⁴⁸⁾ GP, IFS III, 137.
- ⁴⁹⁾ Srov. úvod tohoto článku.
- ⁵⁰⁾ O tomto dvojím nebezpečí a dvojí taktice buržoazních a revisionistických historiků marxismu mluví prof. Ojzerman v úvodní stati k ruskému vydání monografie A. Cornu o Marxovi a Engelsovi (A. Cornu, *K. Marx a B. Engels I*, ruské vydání, Moskva 1959, 5—6).
- ⁵¹⁾ Zdá se, že tomuto omylu jsou do jisté míry poplatní i V. Fominová ve své monografii o Plechanovovi (V. A. Fomina, *Filosofskije vgljady G. V. Plechanova*, Moskva 1956; dále jen Fom), jakož i O. Bakuradze.
- ⁵²⁾ GP, *Sočinenija NX*, 3 (dále jen S).
- ⁵³⁾ „Proto je úzký termín Feuerbachův a Černyševského „antropologický princip“ ve filosofii.

- Jak antropologický princip, tak naturalismus jsou jen nepřesné, slabé opisy materialismu.“ Lenin, *Filosofické sešity*, 59.
- ⁵⁴⁾ „Ve srovnání s Hegelem je Feuerbach naprosto chudý, avšak byl epochální po Hegelovi, protože zdůraznil určité body, ... jež Hegel ponechal v mystickém clair-obscur (šerosvitu).“ (ME, *Vybrané dopisy II*, 397.) Autor úvodu k českému vydání Feuerbachových *Zásad filosofie budoucnosti* S. Štrohs k tomu dodává: „Ve srovnání s Marxem je Feuerbach chudý, je však epochální před Marxem.“ (LF, ZFB, 15.)
- ⁵⁵⁾ Fom, 283.
- ⁵⁶⁾ GP, IFS III, 137.
- ⁵⁷⁾ GP, ÚDF, 20.
- ⁵⁸⁾ Srov. T. G. Masaryk, *Otázka sociální*, 66.
- ⁵⁹⁾ Fom, 283.
- ⁶⁰⁾ GP, IFS III, 628.
- ⁶¹⁾ Srov. AD, SPU, 112.
- ⁶²⁾ GP, IFS III, 684.
- ⁶³⁾ Lenin, *Spisy 14*, 146.
- ⁶⁴⁾ ME 3, 47.
- ⁶⁵⁾ GP, IFS III, 684.
- ⁶⁶⁾ Tamtéž.
- ⁶⁷⁾ GP, VFS I, 468.
- ⁶⁸⁾ Srov. GP, IFS III, 136—137.
- ⁶⁹⁾ Viz GP, IFS III, 179—180.
- ⁷⁰⁾ Viz GP, VFS I.
- ⁷¹⁾ Srov. GP, *Umění a společnost*, Praha 1956; zejm. *Dopisy bez adresy*.
- ⁷²⁾ ME 3, 48.
- ⁷³⁾ Srov. GP, IFS III, 145.
- ⁷⁴⁾ Srov. jeho stal *Zákon ekonomického vývoje společnosti a úkoly socialismu v Rusku* (GP, S I, 56—74).
- ⁷⁵⁾ Roger Garaudy, *Humanisme marxiste*, Paris 1957; dále jen Gar.
- ⁷⁶⁾ ME. *Iz rannich proizvedenij*, Moskva 1956.
- ⁷⁷⁾ *Pravda*, 18. V. 1959.
- ⁷⁸⁾ „Ve stále větší míře se rozvíjí filosofická antropologie, jež získala dokonce jistý, byť i omezený vliv v NDR. Tato filosofická antropologie redukuje podstatu člověka na abstraktní určení tím, že popírá historicko-společenské zákonitosti a abstrahuje od ekonomie a dějin, nebo v nejlepším případě vytváří libovolnou eklektickou směs ze všech těchto objektivně působících momentů. Extrémní fašistickou biologickou antropologií zastupuje Arnold Gehlen, zatím co jiní filosofové — z družiny Maxe Schelera — dávají přednost eklektické směsi biologie a buržoazních „duchovních dějin“. Tento druh antropologie je pouze pokusem řešit protimarxisticky ty problémy, před které postavil buržoazní filosofii historický materialismus“ (*Die Deutsche bürgerliche Philosophie*, Berlin 1958, 116).
- ⁷⁹⁾ „Před několika málo léty se snažili někteří revizionisté smířovat marxismus s „filosofickou antropologií“ nebo založit „marxistickou“ filosofickou antropologii, vycházející z jakési podstaty člověka. Tak se pokusil W. Harich „doplňovat“ marxismus pomocí antropologie, v neposlední řadě i pomocí fašistického antropologa Gehlena. E. Bloch a jeho žáci žádali po XX. sjezdu pod pláštíkem boje proti dogmatismu „marxistickou antropologii“, jíž měl být doplněn marxismus. Bloch hlásal v době svého působení v NDR slovem i písmem jakýsi mystický antropologismus a prohlašoval jej za marxistický obraz člověka.“ (Viz Rolf Löther v recenzi spisu Arnolda Gehlena, *Der Mensch. Seine Natur u. seine Stellung in der Welt*. Bonn, 1955. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 1958, 6, 1011.)
- ⁸⁰⁾ Gar, rus. vyd., 7.

ОТ АБСТРАКТНОГО К КОНКРЕТНОМУ ЧЕЛОВЕКУ

В статье собран некоторый материал о преодолении Плехановым точки зрения абстрактного человека и о понимании им революционного значения марксистской философии. Результатом исследования является заключение, что философию диалектического и исторического материализма можно назвать гуманистической и антропологической лишь в том смысле, что она содержит в себе критически переработанный материалистический антропо-

логизм, который является последней ступенью развития материализма перед возникновением марксистской философии, и лишь потому, что она решает задачу замены философской абстракции конкретным общественным человеком и вводит в философию понятие общественной практики. — Плеханов прошел — применяя марксистский метод в специфических условиях России — творческий путь от абстрактного к конкретному пониманию человека. В его философских произведениях подведен итог определенного политического и мировоззренческого развития. Он пользуется „антропологической терминологией“ там, где ее достаточно для выражения материалистического понимания основного вопроса философии, и покидает ее там, где она становится узкой для выражения характера, движения и качеств социальной реальности и отношения человека к природе. — Сегодняшняя общественная обстановка ставит „конкретного человека“ — строителя коммунистического общества перед качественно новыми проблемами, конфликтами, задачами. Историко-философские исследования должны стремиться в какой-то мере помочь марксистской науке решать эти проблемы в творческом духе.

Перевел В. Блажек

DE L'HOMME ABSTRAIT À L'HOMME CONCRET

Les remarques sur la doctrine de l'homme abstrait, surmontée par Plechanov, représentent une contribution à la caractéristique de l'importance énorme de la naissance de philosophie marxiste. Le résultat de notre analyse est l'affirmation que la philosophie du marxisme dialectique et historique est humanitaire et anthropologique seulement au sens qu'elle contient l'anthropologisme matérialiste transformé de façon critique et qui constitue le dernier stade avant le matérialisme dialectique et historique et aussi au sens qu'elle résout le problème de la substitution de l'abstraction philosophique par l'homme concret comme élément social. Elle introduit dans la philosophie le concept de „pratique sociale“. Plechanov, lui-même, trouva la transition de la conception de l'homme abstrait à l'homme concret par la méthode marxiste qu'il appliqua en cherchant la solution des problèmes sociaux russes. Son oeuvre philosophique résume une certaine évolution politique et de conception de monde. Il emploie la „terminologie anthropologique“ partout où elle suffit pour exprimer la conception matérialiste de la question philosophique fondamentale; il l'abandonne dans les cas où celle-ci est insuffisante pour saisir le caractère, le mouvement et les qualités de la situation sociale et aussi des relations de l'homme à la nature. — La situation sociale actuelle pose de nouveaux problèmes, conflits et tâches à l'homme concret — créateur de la société communiste. C'est pourquoi, les études historiques et philosophiques doivent aider à la science marxiste qui s'efforce de dominer cette réalité d'une manière créatrice.

Traduit par L. Bartoš